

УДК 316. 33:321

МИКОЛА БАРАНОВСЬКИЙ,

*доктор соціологічних наук, завідувач відділу
політичної соціології та соціології права
Інституту соціології НАН Білорусі*

Соціально-правова система запобігання злочинності: концептуальні засади закону

Анотація

Спираючись на соціально-правовий підхід і системну соціально-детермінаційну методологію, розроблено концепцію проекту Закону Республіки Білорусь щодо запобігання злочинності та іншим правопорушенням. Законодавча і практична реалізація запропонованого проекту Закону забезпечить створення ефективної системи запобігання правопорушенням й усталене зниження злочинності в країні.

Ключові слова: *запобігання злочинності — теорія, система, суб'єкти, напрями, форми та заходи*

У сучасному білоруському суспільстві за умов системної трансформації економічних, політичних і культурних соціальних інститутів та суспільних відносин, незважаючи на активну державну антикримінальну політику, зберігається високий рівень злочинності та інших девіацій, що стають на заваді демографічному, економічному, соціальному і культурному розвитку країни. Світовий досвід доводить, що найефективнішою в сучасному суспільстві є стратегія боротьби із злочинністю, уґрунтована на концепції системного запобігання злочинності та протидії такого роду девіаціям. У зв'язку з цим надзвичайно актуальним і соціально запитуваним стає аналіз теоретичних та прикладних проблем формування ефективної соціально-правової системи запобігання злочинності й іншим правопорушенням із використанням сучасних досягнень науки, насамперед соціології та кримінології, на засадах міждисциплінарного підходу і системної методології. Со-

ціально зорієнтована практична діяльність із запобігання злочинності й іншим правопорушенням вимагає створення науково обґрунтованого законодавства, покликаною регламентувати принципи, напрями, форми та конкретні заходи профілактичної роботи, включно з питаннями її координації та взаємодії всіх її суб'єктів, інформаційного й кадрового забезпечення тощо. Законопроектна робота правників має спиратися на глибокі наукові підвалини, що зумовлює необхідність випрацювання теоретико-концептуальних засад базового кримінологічного закону стосовно соціально-правової системи запобігання злочинності.

Актуальну науково-практичну проблему, розв'язання якої має вагомe значення для створення концепції та прикладної моделі соціально-правової системи запобігання злочинності, становить питання розмежування кримінально-правового та кримінологічного визначення злочинності та злочинів. Приводом для цього послугувала дискусія щодо кримінологічного розуміння злочинності, ініційована Д.Шестаковим (див.: [Шестаков, 2003]). У колективній монографії “Злочинність серед соціальних підсистем” він виступив з різкою критикою традиційного для вітчизняної кримінології якісного розрізнення злочинів і злочинності як масових соціально-правових феноменів, а також визначення злочинності як історично сталого, закономірного негативного соціально-правового явища, котре виявляється в сукупності всіх учинених злочинів. На думку Д.Шестакова, злочинність не можна розглядати як соціальне явище. У своїх судженнях він посилається на Е.Дюркгайма, який стверджує, що злочинність — нормальне (природне) явище і певна функція суспільства. Як вважає Д.Шестаков, злочинність — це не явище, а стан; це — “властивість суспільства відтворювати множину небезпечних для людини діянь, що піддається кількісній інтерпретації й зумовлює введення кримінально-правових заборон”. Іншими словами, “злочин — це діяння, що має зовнішній прояв, тоді як злочинність — внутрішня схильність індивіда до вчинення злочинів, сформована у нього властивість вчиняти у певних ситуаціях у злочинний спосіб” [Шестаков, 2003: с. 15]. Далі він пише, що “множина учинюваних злочинів і злочинність співвідносяться як явище і сутність, а причини злочинів виступають як щось таке, що пов'язує друге із першим. Злочинність прихована, її неможливо пізнати простим спогляданням здійснюваних і тим паче реєстрованих у суспільстві злочинів. *Злочинність* виражає те головне, що *характеризує процес відтворення злочинів*, його внутрішню, глибинну закономірність, що являє собою окремий випадок більш загальної закономірності багатоваріантної, конфліктної поведінки людей, які об'єктивно перебувають у взаємних суперечностях один з одним. Таким чином, *злочинність* — це сама закономірність, внаслідок якої *споконовіку* чиниться безліч злочинів, а злочини — зовнішня форма її прояву”. І далі Шестаков пише, що “злочинність опосередковується складною ієрархією причин масової злочинної поведінки (соціальних суперечностей, негативних соціальних процесів), в основі яких лежить неможливість узгодження інтересів членів суспільства, котрі завжди прагнуть не тільки й не стільки рівності, скільки утвердження своєї переваги. Зміст причин злочинної поведінки історично змінюється і варіює залежно від конкретних обставин... змінюються, як добре відомо, і

форми злочинності. Сама ж *злочинність як властивість суспільства відтворювати злочини* залишається незмінною, вона напрочуд живуча і ніби знаходить у нових умовах нові причини для нових злочинів”. На цій підставі автор доходить важливого теоретико-прикладного висновку, згідно з яким “з усвідомлення злочинності як невіддільної властивості, неодмінної супутниці людської історії випливає концепція співіснування з нею і “цивілізування” державної реакції на неї” [Шестаков: 2003, с. 15].

Ще один важливий момент пов’язаний із *трактуванням злочинності як соціальної системи*. До традиційного трактування злочинності як системи конкретних злочинів (В.Кудрявцев), окремих груп (видів) злочинів (А.Шахматов) і навіть усіх правопорушень (Н.Кузнецова) Д.Шестаков пропонує включити додатковий елемент — “механізм причин злочинів, що взаємодіють між собою”. При цьому, на його думку, системотвірною властивістю злочинності як цілісної системи є “небезпека для суспільства, що змушує державу мати карне законодавство і великий каральний апарат — від міліції (поліції) до органів, що виконують покарання” [Шестаков, 2003: с. 15].

На мою думку, пропозиції Д.Шестакова є вельми спірними, недостатньо обґрунтованими і привносять як у кримінологію, так і в кримінальне право непевність і хаос. Передусім це стосується питання щодо природи й сутності злочинності. З приводу базової соціальної природи злочинності спору немає. Однак із пропозицією відмовитися в кримінологічному визначенні злочинності від її кримінально-правового компонента категорично не можна погодитися. Такого штибу думки багаторазово висловлювалися у закордонній кримінології, де замість поняття злочину пропонували використовувати категорію “правопорушення” або “девіантної поведінки”. Цей підхід хибує на розмивання поняття злочину, виведення кримінології зі сфери юридичних наук і розгляд кримінології суто як галузі соціологічної науки з утратою нею міждисциплінарного статусу.

Пропозиція трактувати злочинність не як негативне соціальне явище, а як стан і властивість суспільства породжувати злочини призводить до перестановки акцентів з характеристики сутності злочинності на її генезу і детермінацію, що є логічно помилковим. Причини завжди передують існуванню чого-небудь і самі по собі не є його складовою, тим паче його сутністю. За “Словником російської мови” С.Ожегова, сутність — це “внутрішня основа, смисл, зміст, суть чого-небудь” [Ожегов, 1978: с. 719]. Отже, причини як явища, стани і процеси, що передують існуванню й породжують будь-що, не можуть бути внутрішньою основою і змістом нового явища. Злочинність зовні, в об’єктивному світі виявляється у вчиненні фізичними особами конкретних злочинів, тобто суспільно небезпечних, винних і кримінально-протиправних діянь, що заподіюють шкоду особистості та суспільству. Таким чином, злочинність — об’єктивно і реально наявне самостійне соціальне явище. Злочинні діяння за своєю сутністю — це явища, суб’єктами яких виступають фізичні особи, які привносять у соціальне життя негативні наслідки — заподіюють шкоду іншим людям, соціальним групам і суспільству. Злочинність — об’єктивно і реально наявне самостійне соціальне явище, що має соціальну сутність і соціальні форми існування, в тому числі криміналь-

но-правову форму буття. На цій підставі можна стверджувати, що *за своєю природою злочинність* — це соціально-правове явище, що *має одночасно соціальну і кримінально-правову законодавчо фіксовану форму буття*. Злочинність породжується комплексом різних причин, які впливають на її внутрішній зміст і сутність, але які не є складовими злочинності як соціально-правового явища. Тим паче аж ніяк не можна вважати процес відтворення злочинності сутністю і змістом самої злочинності, що необґрунтовано робить Д.Шестаков.

Внутрішньою основою, тобто *сутністю злочинності* як самостійного соціально-правового явища слід вважати її суспільну небезпеку й антигромадську спрямованість, що є головною підставою кримінально-правової заборони й обставиною, що зумовлює соціальну потребу в карному праві як важливому інструменті запобігання злочинності і боротьби з нею. Отже, можна запропонувати таке кримінологічне визначення злочинності. *Злочинність* — це масове і стійке в часі та соціальному просторі, детерміноване соціумом, особистістю і деструктивними індивідуально-соціальними взаємодіями закономірне антигромадське кримінально-протиправне явище, котре як соціально-правова система включає скоєні злочини, злочинців, потерпілих і всю сукупність суспільно небезпечних наслідків злочинних діянь, а також має кількісні та якісні показники, що вможливають його кримінологічне вимірювання, оцінювання, прогнозування і запобігання йому.

Необхідність ухвалення нового кримінологічного закону, присвяченого правовому регулюванню діяльності із запобігання злочинності та іншим правопорушенням, зумовлена тим, що чинний Закон Республіки Білорусь “Про основи діяльності із профілактики правопорушень” від 10 листопада 2008 року (Національний реєстр правових актів Республіки Білорусь, № 277, 2/1549; 2010 р., № 5, 2/1630) через наявність концептуальних, структурних, предметно-змістових і техніко-юридичних недоліків і прогалин не дозволяє забезпечити ефективну діяльність державних органів, громадських організацій і громадян із запобігання злочинності й іншим правопорушенням. Діяльність із запобігання злочинності має велике значення для здійснення антикримінальної політики, спрямованої на зниження рівня злочинності й інших, взаємопов’язаних із нею правопорушень, забезпечення особистої, майнової та громадської безпеки і правопорядку в суспільстві.

Теоретико-концептуальне підґрунтя нового Закону — міждисциплінарний соціально-правовий підхід до злочинності як масового і сталого в часі та соціальному просторі, детермінованого соціумом, особистістю і деструктивними індивідуально-соціальними взаємодіями закономірного антигромадського кримінально-протиправного явища, котре як соціально-правова система включає вчинені злочини, злочинців, потерпілих та інші суспільно небезпечні наслідки злочинних діянь, а також має кількісні та якісні показники, що вможливають щодо неї кримінологічне вимірювання, оцінювання, прогнозування і запобігання.

Предмет правового регулювання нового Закону — суспільні відносини, що виникають при здійсненні соціальної, кримінологічної, віктимологічної,

правової та соціально-реінтеграційної запобіжної діяльності державних органів (організацій), громадських об'єднань і громадян у сфері виявлення й усунення економічних, соціальних, культурних, правових, особистісних та інших чинників, причин і умов, що детермінують злочинність та інші, взаємопов'язані з нею правопорушення (негативне попередження), а також при створенні соціальних умов і формуванні ціннісних орієнтацій на безпечну та правомірну поведінку громадян (позитивне запобігання).

Правове підґрунтя системи запобігання злочинності та іншим правопорушенням становлять Конституція Республіки Білорусь, загальновизнані принципи та норми міжнародного права, міжнародні договори Республіки Білорусь, чинний Закон, національні й регіональні державні програми із запобігання злочинності й іншим правопорушенням і боротьби з ними, а також інші нормативні правові акти, що регулюють діяльність із запобігання злочинності та іншим правопорушенням.

Основними принципами діяльності із запобігання злочинності та іншим правопорушенням є: законність і відповідність національному законодавству та міжнародним принципам і нормам; гуманізм, повага до прав і свобод людини, соціальна справедливість; демократичність, участь громадських об'єднань і громадян; системність і комплексність, диференційованість й індивідуалізація запобіжних заходів; плановість і керованість, координація, взаємодія і професіоналізм; контроль (нагляд) і відповідальність; наукова обґрунтованість; організаційна, кадрова, інформаційна, матеріально-технічна та інша забезпеченість.

У кримінології Білорусі існує низка наукових визначень запобігання злочинності, що переважно зводяться до системи заходів загальної й індивідуальної профілактики, спрямованих на виявлення й усунення причин і умов учинення злочинів (у тому числі йдеться про Закон Республіки Білорусь “Про основи діяльності з профілактики правопорушень” 2008 року). На мій погляд, такого роду підходи і визначення мають спрощений і надто вузький характер з акцентом тільки на конкретних заходах профілактичної роботи. У даній дефініції не визначено в повному обсязі цілі, завдання й основні напрями діяльності із запобігання злочинності, не конкретизовано причини й передумови, що зумовлюють вчинення злочинів, не зазначено об'єкти й категорії осіб, стосовно яких має проводитися профілактична робота, не розкриваються форми і засоби так званої позитивної превенції, тобто творчої соціальної діяльності зі створення умов формування законослухняної поведінки [Барановський, 2011].

Система запобігання злочинності й іншим правопорушенням — регульована чинним Законом й іншими національними і міжнародними нормативними правовими актами структурована сукупність суб'єктів, напрямків, об'єктів, форм і заходів здійснення комплексної соціальної, кримінологічної, віктимологічної, правової та соціально-реінтеграційної профілактичної діяльності державних органів (організацій), громадських об'єднань і громадян, спрямованої на виявлення й усунення економічних, соціальних, культурних, правових, особистісних та інших чинників, причин і умов, що детермінують злочинність й інші взаємопов'язані з нею правопорушення

(негативне попередження), а також створення соціальних умов і формування ціннісних орієнтацій на безпечну і правомірну поведінку громадян (позитивне запобігання) з метою забезпечення безпеки громадян, зниження рівня і зміни структури й характеру злочинності та інших правопорушень, зменшення негативних соціальних і особистісних наслідків, зміцнення правопорядку (див. рис.).

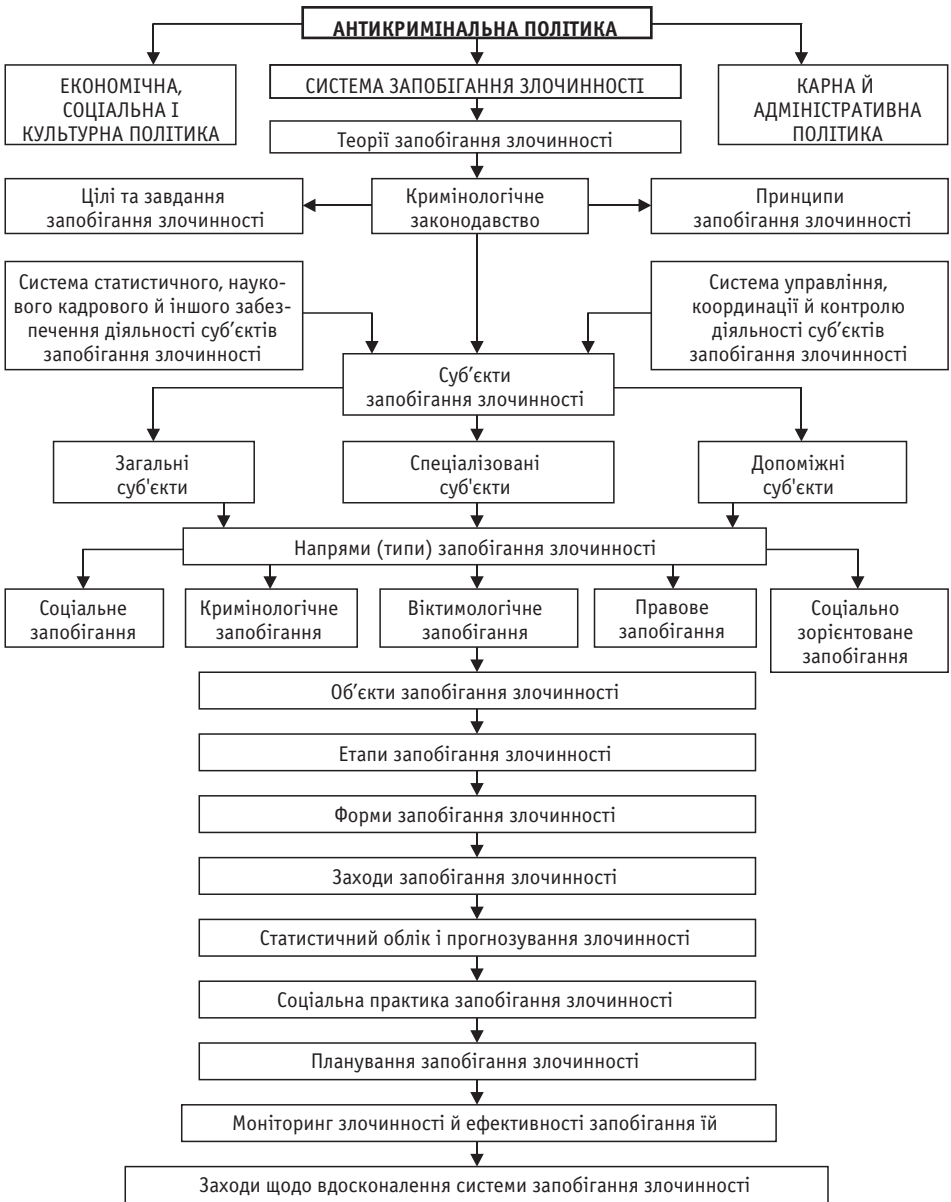

Рис. Соціально-правова система запобігання злочинності

Головними цілями системи запобігання злочинності й іншим правопорушенням є: виявлення, нейтралізація й усунення всіх причин і умов учинення злочинів та інших правопорушень, а також кримінальної віктимізації громадян; забезпечення позитивних змін рівня, динаміки, структури та характеру злочинності й інших правопорушень, зменшення негативних соціальних і особистісних наслідків і страху перед злочинністю; сприяння економічному, соціальному і культурному розвитку особистості, соціальних груп, інститутів і суспільства в цілому, формування у громадян мотивації на соціально-позитивну і законслухняну поведінку, зміцнення правопорядку в суспільстві.

Суб'єктами системи запобігання злочинності й іншим правопорушенням є загальні, спеціалізовані та допоміжні державні органи (організації), громадські об'єднання, до компетенції яких відповідно до законодавства входить здійснення діяльності із запобігання злочинам та іншим правопорушенням і працівники яких відповідають за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків у даній сфері, а також ті органи, організації і громадяни, що беруть участь в діяльності із запобігання злочинам та іншим правопорушенням.

Загальні суб'єкти системи запобігання злочинності й іншим правопорушенням — державні органи (організації), до компетенції яких згідно із законодавством входить законотворча діяльність у сфері запобігання злочинності й іншим правопорушенням, прийняття національних і регіональних державних програм із запобігання злочинності і боротьби з нею, загальне керівництво, координація і контроль діяльності спеціалізованих і допоміжних суб'єктів системи запобігання злочинності й іншим правопорушенням: Президент Республіки Білорусь, Парламент — Національні збори Республіки Білорусь, Рада Міністрів, республіканські та місцеві державні органи (організації), органи місцевого самоврядування.

Спеціалізовані суб'єкти системи запобігання злочинності й іншим правопорушенням — правоохоронні органи і громадські об'єднання, до компетенції яких відповідно до законодавства входить на постійних і професійних засадах діяльність із запобігання злочинам та іншим правопорушенням і працівники яких відповідають за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків у даній сфері: Національний комітет із запобігання злочинності й іншим правопорушенням при Раді Міністрів Республіки Білорусь і його територіальні органи, органи внутрішніх справ, прокуратура, суд, органи юстиції, адвокатури, органи державної безпеки, Комітет державного контролю, органи, що ведуть адміністративний процес, громадські пункти охорони правопорядку, добровільні народні дружини, позаштатні співробітники правоохоронних органів, наглядові комісії, комісії зі справ неповнолітніх. *Допоміжні суб'єкти системи запобігання злочинності та іншим правопорушенням* — державні органи (організації), громадські об'єднання і громадяни, що згідно із законодавством організаційно або функціонально беруть участь в діяльності загальних і спеціалізованих суб'єктів системи запобігання злочинності та іншим правопорушенням: органи управління,

організації та заклади освіти, культури, охорони здоров'я, органи з питань праці, зайнятості і соціального захисту, організації спорту і туризму, політичні партії, громадські об'єднання, релігійні організації, фонди, державні засоби масової інформації і громадяни.

Національний комітет із запобігання злочинності та іншим правопорушенням при Раді Міністрів Республіки Білорусь (з його територіальними органами), про необхідність створення якого давно говорять вітчизняні кримінологи, є головним спеціалізованим організаційно-управлінським, координаційним і виконавчим органом системи запобігання злочинності та іншим правопорушенням. *Формами і соціально-правовими механізмами управління, координації і взаємодії діяльності суб'єктів системи запобігання злочинності та іншим правопорушенням* є: забезпечення спільної участі в розробленні проектів законів, національних і регіональних програм і відомчих планів із запобігання злочинності та іншим правопорушенням, а також контроль їхньої реалізації; здійснення контролю за соціально-практичною реалізацією комплексної соціальної, кримінологічної, віктимологічної, правової і соціально-реінтеграційної профілактичної діяльності; організація проведення кримінологічної експертизи проектів нормативних правових актів, чинного законодавства і здійснення кримінологічного моніторингу кримінальної ситуації, криміногенної обстановки й ефективності діяльності із запобігання злочинності та іншим правопорушенням в окремих регіонах і в країні; забезпечення проведення кримінологічного й іншого правового просвітництва і виховання громадян, опитувань громадської думки, обміну досвідом соціальної практики запобігання злочинності та іншим правопорушенням; організація проведення науково-практичних кримінологічних досліджень і підготування науково-практичних посібників з актуальних проблем запобігання злочинності та іншим правопорушенням; організація міжнародної співпраці у царині запобігання злочинності та іншим правопорушенням.

Об'єкти діяльності із запобігання злочинності та іншим правопорушенням: 1) криміногенне економічне, соціальне і культурне середовище (соціальні сфери, структури, інститути, спільноти, групи і вся система суспільних відносин, здатні детермінувати вчинення правопорушень і кримінальну віктимізацію громадян, виступаючи їхніми чинниками, причинами й умовами); 2) криміногенні особистості — особи, якості, властивості, поведінка, спосіб життя і найближче соціальне оточення яких свідчать про соціально-психологічну і поведінкову схильність до вчинення злочинів, або ті, хто перебуває в соціально небезпечному становищі, пов'язаному із ситуацією ризику вчинення злочинів (особи із груп кримінального ризику); 3) особи, що вчинили злочини й інші правопорушення; 4) віктимогенні особистості — особи, якості, властивості, поведінка, спосіб життя і найближче соціальне оточення яких свідчать про соціально-психологічну та поведінкову схильність стати жертвами злочинів, а також ті, хто перебуває в соціально небезпечному становищі, особи з груп віктимного ризику); 5) жертви злочинів — особи, яким злочинними діяннями заподіяно фізичну, моральну, соціальну та іншу шкоду.

Основні напрями (типи) запобігання злочинності та іншим правопорушенням:

- *соціально-запобігання* — діяльність суб'єктів системи запобігання злочинності та іншим правопорушенням, спрямована на сталий економічний, політичний, соціальний і культурний розвиток особистості, соціальних груп, інститутів і суспільства, забезпечення матеріального, соціального і духовно-морального добробуту населення, а також створення соціальних умов і формування мотивації соціально-позитивного, безпечного і правомірного способу життя осіб із груп кримінального ризику і всіх інших громадян;
- *кримінологічне запобігання* — діяльність суб'єктів системи запобігання злочинності та іншим правопорушенням, спрямована на виявлення, запобігання злочинам і припинення їх, виявлення й усунення економічних, соціальних, культурних, правових, особистісних та інших чинників, причин і умов, що детермінують злочинність та інші правопорушення, а також виявлення, облік і превентивний соціально-правовий контроль злочинців і осіб із груп кримінального ризику;
- *віктимологічне запобігання* — діяльність суб'єктів системи запобігання злочинності та іншим правопорушенням, спрямована на виявлення, запобігання і припинення кримінальної віктимізації населення, на виявлення, нейтралізацію й усунення соціальних, культурних, правових, особистісних та інших чинників, причин і умов, що їх детермінують, а також на захист прав жертв злочинів і віктимологічну просвіту населення;
- *правове запобігання* — законотворча і правозастосовна кримінально-правова, кримінально-процесуальна і кримінально-виконавча діяльність суб'єктів системи запобігання злочинності та іншим правопорушенням, що пов'язана зі встановленням і реалізацією карної й адміністративної відповідальності й покарання за злочини й інші правопорушення і покликана забезпечувати виправлення осіб, що вчинили злочини та інші правопорушення, а також справляти загальнозапобіжний соціальний і психологічний вплив на всіх громадян (загальна превенція), і нарешті, спеціально-запобіжний соціальний і психологічний вплив на осіб, притягнутих до карної й адміністративної відповідальності за злочини й інші правопорушення (спеціальна превенція), що сприяє відновленню соціальної справедливості й забезпечує відшкодування матеріальної і моральної шкоди;
- *соціально-реінтеграційне запобігання* — діяльність суб'єктів системи запобігання злочинності та іншим правопорушенням, спрямована на діагностику і типологію особистості, соціальну реабілітацію і реінтеграцію в суспільство злочинців та осіб із груп кримінального ризику.

Формами запобігання злочинності та іншим правопорушенням за всіма напрямками (типами) є:

- *соціетальне запобігання* — діяльність на макро- і мікросоціальному рівнях зі створення умов для економічного, соціального і культурного

розвитку, формування мотивації та стереотипів законослухняної поведінки у злочинців, груп ризику вчинення злочинів і кримінальної віктимізації, а також з виявлення й усунення економічних, соціальних, культурних, правових та інших чинників, причин і умов злочинності та кримінальної віктимізації;

- *ситуаційне запобігання* — діяльність зі зменшення об'єктивних і суб'єктивних можливостей учинення злочинів і віктимізації, усунення чинників ризику вчинення злочинів та інших правопорушень, а також зниження рівня ризику вчинення їх і страху перед злочинністю;
- *індивідуально-кримінальне запобігання* — діяльність з коригування особистості, поведінки і способу життя груп кримінального ризику і злочинців, а також їхньої соціальної реінтеграції в суспільство;
- *особистісно-віктимне запобігання* — діяльність з коригування особистості, поведінки і способу життя груп віктимного ризику, жертв злочинів, а також їхньої психологічної і соціальної реабілітації;
- *індивідуально-соціально-інтераційне запобігання* — діяльність з виявлення, нейтралізації й усунення міжособистісних та інших соціальних конфліктів і суперечностей, що детермінують учинення злочинів і кримінальну віктимізацію.

Етапи діяльності із запобігання злочинності та іншим правопорушенням:

- *докримінальне запобігання* — виявлення і профілактична робота з особами, якості, властивості, поведінка і спосіб життя яких свідчить про соціально-психологічну та поведінкову схильність до вчинення злочинів, а також із групами кримінального ризику, неблагополучним соціальним оточенням злочинців, групами віктимного ризику;
- *кримінальне запобігання* — профілактична робота з особами, які вчинили злочини та інші правопорушення і є залученими до системи карної й адміністративної юстиції;
- *посткримінальне запобігання* — профілактична робота після притягнення особи до карної й адміністративної відповідальності — від початку відбування покарання до виправлення і законослухняної поведінки.

Заходами запобігання злочинності та іншим правопорушенням є:

- *загальні заходи запобігання злочинності та іншим правопорушенням* — заходи, спрямовані на запобігання злочинності та іншим правопорушенням як соціально-правовим явищам;
- *спеціальні заходи запобігання злочинності та іншим правопорушенням* — комплекс спеціальних заходів, безпосередньо спрямованих на профілактику окремих видів злочинності та іншим правопорушенням, а також конкретні найбільш кримінально активні й суспільно небезпечні категорії злочинців та інших правопорушників;

— *заходи індивідуального запобігання злочинам та іншим правопорушенням* — заходи з виправлення і коригування особистості, способу життя і найближчого соціального оточення конкретних злочинців та інших правопорушників, груп кримінального ризику, жертв злочинів і груп віктимного ризику.

Соціальне запобігання — це діяльність суб'єктів системи запобігання злочинності та іншим правопорушенням, спрямована на сталий економічний, політичний, соціальний і культурний розвиток особистості, соціальних груп, інститутів і суспільства, забезпечення матеріального, соціального і духовно-морального добробуту населення, а також створення соціальних умов і формування мотивації соціально-позитивного, безпечного і правомірного способу життя груп кримінального ризику і всіх інших громадян.

Загальні заходи соціального запобігання: підвищення рівня і якості життя населення на засадах розвитку багатокладної ринкової економіки, соціальної правової держави і демократичного суспільства; забезпечення зайнятості працездатного населення і соціального захисту малозабезпечених і нужденних груп населення; зниження рівня бідності, підвищення матеріального, соціального і духовно-морального добробуту населення, оптимізація рівня диференціації і зниження рівня соціально-економічної й культурної поляризації та соціальної нерівності населення; створення умов для забезпечення населення доступним і зручним житлом і належними побутовими умовами; зміцнення і розвиток сім'ї, освіти, культури, медицини, соціального захисту, фізкультури, спорту, туризму й інших соціальних інститутів, соціально значущих для розвитку особистості й суспільства; створення сприятливих умов для раціонального використання вільного часу; розвиток загальної культури й підвищення рівня духовно-моральної культури населення; підвищення правової культури населення, створення соціальних умов і формування мотивації соціально-позитивного, безпечного і правомірного способу життя громадян; розвиток національного законодавства, зміцнення законності та правопорядку, вдосконалення діяльності правоохоронних органів, органів правосуддя і виконання покарань; активна державна політика у сфері праці, навчання, побуту, політики, культури й дозвілля дітей і молоді, спрямована на соціальний і духовний розвиток молодого покоління.

Спеціальні заходи соціального запобігання: створення соціальних умов і формування мотивації соціально-позитивного, безпечного і правомірного способу життя груп кримінального ризику і всіх інших громадян; створення умов для формування здорового способу життя без алкоголю, тютюнопаління та інших шкідливих звичок; зниження рівня розлучень, дитячої безпритульності, соціального сирітства, насильства в сім'ї, пияцтва й алкоголізму, наркоманії, проституції та інших соціальних девіацій.

Індивідуальні заходи соціального запобігання: соціальна допомога і підтримка у сфері праці, навчання, побуту і дозвілля; соціально-виховне пору-

чительство і шефство; кримінологічна, віктимологічна й інша правова просвіта і виховання.

Кримінологічне запобігання — діяльність суб'єктів системи запобігання злочинності та іншим правопорушенням, спрямована на виявлення, запобігання і припинення злочинів, виявлення й усунення економічних, соціальних, культурних, правових, особистісних та інших чинників, причин і умов, що детермінують злочинність й інші правопорушення, а також виявлення, облік і превентивний соціально-правовий контроль злочинців та осіб із груп кримінального ризику.

Загальні заходи кримінологічного запобігання: виявлення й усунення чинників, причин і умов, що детермінують злочинність, пияцтво, алкоголізм, наркоманію, насильство в сім'ї, безпритульність, проституцію та інші антигромадські соціально-правові явища; захист прав і створення умов для соціального і культурного розвитку і законослухняної поведінки осіб, які перебувають у соціально неблагополучній життєвій ситуації, які вчинили злочин або входять у групи кримінального ризику; кримінологічна експертиза проектів нормативних правових актів, чинного законодавства, стратегії та практики державної політики в окремих регіонах і країні; кримінологічна й інша правова просвіта і виховання громадян; проведення опитувань громадської думки стосовно діяльності суб'єктів системи запобігання злочинності та іншим правопорушенням і висвітлення їхніх результатів у засобах масової інформації.

Спеціальні заходи кримінологічного запобігання: виявлення й усунення чинників, причин і умов, що детермінують окремі види злочинності та інші правопорушення, а також конкретні найбільш кримінально активні й суспільно небезпечні категорії злочинців та інших правопорушників; запобігання тим, що готуються, і припинення здійснюваних злочинів та інших правопорушень; організація системи раннього виявлення і профілактичного обліку осіб із груп кримінального ризику; стимулювання громадян щодо надання достовірної інформації про підготовку або вчинені злочини; статистичний облік правопорушень в окремих регіонах і країні; кримінологічний моніторинг кримінальної ситуації, криміногенної обстановки й ефективності діяльності державних органів (організацій), громадських об'єднань і громадян із запобігання злочинності та іншим правопорушенням в окремих регіонах і країні загалом.

Індивідуальні заходи кримінологічного запобігання: надання допомоги; профілактична бесіда; відвідування за місцем роботи, навчання, місцем проживання або місцем перебування; шефство; участь у запобіжних заходах; захисні приписи; офіційне попередження про неприпустимість протиправної поведінки (далі — офіційне попередження); інформування про причини й умови протиправної поведінки; соціальна і трудова реабілітація; профілактичний облік; превентивний нагляд; вжиття заходів суспільного впливу; інші заходи, передбачені чинним Законом та іншими актами законодавства Республіки Білорусь.

Соціальними інститутами і групами, що потребують першочергової кримінологічної запобіжної діяльності, є: сім'я; дошкільні дитячі заклади, школа та інші заклади освіти; правоохоронні органи, судові органи, кримінально-виконавча система; органи місцевого самоврядування; сфера праці, зайнятості й соціального захисту; культура; сфера охорони здоров'я; дозвілля, фізкультура, спорт, туризм; діти та молодь; жінки; інваліди; безробітні та малозабезпечені громадяни; бездомні і безпритульні; особи із груп ризику вчинення злочинів і кримінальної віктимізації, особи, що вчинили злочини й інші правопорушення, притягнуті до відповідальності та ті, що відбувають покарання, а також жертви злочинів; особи, що зловживають спиртними напоями, що вживають наркотичні засоби, психотропні речовини, їхні аналоги, токсичні чи інші одурманювальні речовини, а також ті, що займаються проституцією.

Віктимологічне запобігання — діяльність суб'єктів системи запобігання злочинності та іншим правопорушенням, спрямована на виявлення, запобігання і припинення кримінальної віктимізації громадян, виявлення й усунення економічних, соціальних, культурних, правових, особистісних та інших чинників, причин і умов, що детермінують кримінальну віктимізацію, а також виявлення, облік і превентивний соціально-правовий контроль осіб із груп віктимного ризику.

Загальні заходи віктимологічного запобігання: виявлення й усунення причин і умов, що детермінують кримінальну віктимізацію як соціально-правове явище, у тому числі насильство в сім'ї, безпритульність тощо; захист прав і створення умов для соціального і культурного розвитку і законслухняної поведінки осіб, які перебувають у соціально неблагополучній життєвій ситуації, які стали жертвами злочинів, які входять у групи віктимного ризику; віктимологічна експертиза проектів нормативних правових актів, чинного законодавства, соціальної й іншої стратегії та практики держави, громадських об'єднань і громадян, а також криміногенної обстановки в окремих регіонах, на підприємствах і в установах; віктимологічна просвіта і виховання громадян; проведення опитувань громадської думки про діяльність суб'єктів системи запобігання злочинності та іншим правопорушенням і висвітлення їхніх результатів у засобах масової інформації.

Спеціальні заходи віктимологічного запобігання: виявлення й усунення чинників, причин і умов, що детермінують окремі види злочинності та інших правопорушень, а також тих, що впливають на конкретні найбільш кримінально активні й суспільно небезпечні категорії злочинців та інших правопорушників; запобігання тим, що готуються, і припинення здійснених актів кримінальної віктимізації; стимулювання громадян до надання достовірної інформації про підготовку або здійснені факти кримінальної віктимізації громадян; статистичний облік, аналіз і прогнозування кримінальної віктимізації громадян в окремих регіонах і країні; моніторинг кримінально-віктимної ситуації, віктимогенної обстановки й ефективності діяльності державних органів (організацій), громадських об'єднань і гро-

мадян із запобігання кримінальній віктимізації в окремих регіонах і країні загалом.

Індивідуальні заходи віктимологічного запобігання: профілактична бесіда; інформування про причини й умови кримінально-віктимної поведінки; офіційне попередження про неприпустимість кримінально-віктимної поведінки; соціальна, медична, психологічна та інша допомога жертвам злочинів.

Правове запобігання — це законотворча і правозастосовна кримінально-правова, кримінально-процесуальна і кримінально-виконавча діяльність суб'єктів системи запобігання злочинності та іншим правопорушенням, пов'язана зі встановленням і реалізацією карної й адміністративної відповідальності й покарання за злочини та інші правопорушення, що забезпечує виправлення осіб, які вчинили злочини й інші правопорушення, справляє загальнозапобіжний соціальний і психологічний вплив на всіх громадян (загальна превенція) і спеціально-запобіжний соціальний і психологічний вплив на осіб, притягнутих до карної й адміністративної відповідальності за злочини та інші правопорушення (спеціальна превенція), сприяє відновленню соціальної справедливості і забезпечує відшкодування матеріальної й моральної шкоди. Правове запобігання злочинності та іншим правопорушенням здійснюється в таких формах: нормативно-правове запобігання, нормативно-правозастосовне запобігання, нормативно-виконавче запобігання.

Загальні заходи правового запобігання: розвиток національного адміністративного, карного, процесуального, виконавчого та іншого законодавства; забезпечення гласності карного судочинства; застосування покарання, що забезпечує досягнення цілей кримінальної відповідальності; вжиття заходів, спрямованих на відшкодування потерпілим, іншим особам шкоди, заподіяної злочинцем.

Спеціальні заходи правового запобігання: встановлення обставин, що спричинили вчинення злочинів конкретною особою, з метою виключити можливість вчинення нових злочинів як цією особою, так і іншими особами, що перебувають під впливом тих самих негативних умов; усунення причин і умов, що зумовили вчинення правопорушень, через внесення подань, часткових визначень, правову пропаганду й інші процесуальні та непроцесуальні засоби; своєчасне припинення протиправної діяльності й недопущення можливості її продовження, вибір правильних заходів процесуального примусу системи реєстрації та первинного обліку злочинів, створення банків інформації, необхідної для аналізу чинників, причин і умов, що детермінують злочинність, розроблення методик визначення латентної злочинності, рівня віктимізації населення.

Індивідуальні заходи правового запобігання: забезпечення виховно-профілактичного впливу при здійсненні попереднього розслідування, судового розгляду і виконання покарання; призначення особливих обмежень і

вимог щодо поведінки правопорушників; примусові заходи медичного і виховного впливу, встановлені судом.

Соціально-реінтеграційне запобігання — діяльність суб'єктів системи запобігання злочинності та іншим правопорушенням, спрямована на діагностику і типологію особистості, соціальну адаптацію й реінтеграцію в суспільство правопорушників і осіб із груп кримінального ризику.

Загальні заходи соціально-реінтеграційного запобігання: захист прав і створення умов для соціального і культурного розвитку і законослухняної поведінки; морально-правова просвіта і виховання.

Спеціальні заходи соціально-реінтеграційного запобігання: культурно-моральне оздоровлення найближчого соціального оточення в сім'ї, школі, на роботі й у сфері дозвілля правопорушників; забезпечення невідворотності відповідальності та покарання за вчинені злочини та інші правопорушення; формування в суспільстві атмосфери справедливого і гуманного ставлення до правопорушників як до членів суспільства, які мають і можуть виправитися і засвоїти законослухняний спосіб життя; активне залучення громадських об'єднань, релігійних організацій і громадян до роботи із соціально-реінтеграційного запобігання злочинності та іншим правопорушенням.

Індивідуальні заходи соціально-реінтеграційного запобігання: рання діагностика і типологія особистості правопорушників, розроблення і практична реалізація індивідуальних програм соціальної адаптації й реінтеграції в суспільство; соціальна допомога в адаптації й реінтеграції правопорушників у суспільство; медична, психологічна й інша допомога в соціальній адаптації й реінтеграції правопорушників у суспільство; сприяння в позитивному морально-правовому коригуванні особистості та способу життя, у подоланні несприятливої життєвої ситуації; відновлення і розвиток соціально корисних контактів, зв'язків і відносин з рідними, близькими, колегами по роботі (навчанню).

Заходи соціально-реінтеграційного запобігання реалізуються через соціально-правові форми і засоби: система діагностики і типології особистості, розроблення індивідуальних програм соціальної адаптації та реінтеграції правопорушників у суспільство; система соціальної допомоги в адаптації й реінтеграції правопорушників у суспільство; система культурно-морального оздоровлення найближчого соціального оточення правопорушників і формування в суспільстві атмосфери невідворотності відповідальності й покарання за вчинені злочини та інші правопорушення, справедливого і гуманного ставлення до правопорушників; система медичної, психологічної, педагогічної й іншої допомоги в соціальній адаптації та реінтеграції правопорушників у суспільство.

Національний комітет із запобігання злочинності та іншим правопорушенням і його територіальні органи організують і забезпечують функціонування системи статистичного, інформаційного і науково-методичного забезпечення діяльності із запобігання злочинності та іншим правопорушенням. Для виконання цієї роботи у структурі Національного комітету створено Науково-дослідницький інститут кримінології та вік-

тимології, структура і порядок діяльності якого затверджується Радою Міністрів Республіки Білорусь. У системі спеціалізованих суб'єктів системи запобігання злочинності та іншим правопорушенням функціонують консультативні ради з обов'язковою участю в їхній роботі вчених-кримінологів, соціологів та інших спеціалістів. Статистико-інформаційне забезпечення здійснюють на основі Централізованого банку даних про діяльність із запобігання злочинності та іншим правопорушенням, порядок формування і використання інформації якого встановлюється Радою Міністрів Республіки Білорусь. У Централізований банк даних включається така інформація: дані карної й адміністративної статистики, кримінологічного моніторингу злочинності, криміногенної обстановки й ефективності запобігання злочинності та іншим правопорушенням; заходи республіканських, регіональних та інших програм і планів із запобігання злочинності та іншим правопорушенням; кримінологічне законодавство, міжнародні договори й інші документи, що належать до сфери запобігання злочинності та іншим правопорушенням; інші відомості, необхідні для організації, планування і проведення роботи із запобігання злочинності та іншим правопорушенням. Усі суб'єкти системи запобігання злочинності та іншим правопорушенням забезпечуються статистичною й іншою інформацією, необхідною для їхньої діяльності, здійснюють взаємодію й обмін кримінологічною інформацією, яку вони мають, для ефективного запобігання злочинності та зміцнення правопорядку.

Кримінологічний моніторинг кримінальної ситуації, криміногенної обстановки й ефективності діяльності із запобігання злочинності та іншим правопорушенням — це нормативно врегульована й організована на постійних засадах система регулярних кримінологічних вимірювань, аналізу, оцінювань і прогнозування кримінальної ситуації, криміногенної обстановки й ефективності діяльності із запобігання злочинності та іншим правопорушенням з метою розроблення науково-практичних рекомендацій з удосконалення функціонування соціально-правової системи запобігання злочинності та іншим правопорушенням.

Ефективна діяльність із запобігання злочинності та іншим правопорушенням передбачає також розвиток іншого кримінологічного законодавства. Зокрема, необхідні Закони Республіки Білорусь: “Про основи державної антикримінальної політики”; “Запобігання правопорушенням неповнолітніх і ювенальне правосуддя”; “Профілактика насильства в сім'ї”; “Профілактика пияцтва і споживання наркотиків”; “Віктимологічна політика, захист прав і інтересів жертв злочинів та інших правопорушень” тощо. Таким чином, використання міждисциплінарного підходу, що поєднує соціологічне і правниче бачення предмета, а також системної методології вможливило розроблення теоретичної концепції та прикладної моделі сучасної соціально-правової системи запобігання злочинності, що має стати підґрунтям нового базового кримінологічного закону про діяльність із запобігання злочинності та іншим правопорушенням. Практична реалізація пропонуваніх наукових інновацій сприятиме формуванню ефективної системи запобігання правопорушенням, а отже, сталому зниженню рівня злочинності.

Джерела

Барановский Н.А. Антидевиантная политика: теория и социальная практика / Барановский Н.А. — Минск: Белорусская наука, 2011. — 272 с.

Ожегов С.И. Словарь русского языка / Ожегов С.И. — М.: Советская энциклопедия, 1973. — 846 с.

Преступность среди социальных подсистем. Новая концепция и отрасли криминологии / Под ред. Д.А.Шестакова. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. — 353 с.